

DOI 10.54596/2958-0048-2024-1-70-78

ӘОЖ 94(574)

ҒТАМА 03.19

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ САЯСАТЫ МЕН
ТӘУЕЛСІЗДІГІН НЫҒАЙТУДАҒЫ РЕСПУБЛИКА ЭТНОСТАРЫНЫҢ
ТАРИХИ ЖАДЫНЫҢ РӨЛІ**

Абуов Н.А.¹, Бекмурзина А.Н.^{2*}, Аубакирова Г.Р.²

¹ *Петропавл қаласындағы Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ филиалы*

^{2*} *М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті*

Петропавл, Қазақстан Республикасы

**E-mail: assel-2009@list.ru*

Аңдатпа

Мақала қазақстандық қоғамды шоғырландыруға негіз болған қуғын-сүргінге ұшыраған халықтардың тарихын, мемлекеттің үдемелі дамуындағы республика халқының тарихи жадысының рөлі мен маңыздылығын талдауға арналады. Зерттеуде Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін қалыптастыру кезеңінде түрлі этнос өкілдерінің кету себептері талданады. Жұмыста жаңа ұлттық саясатты құруда және республика халқының азаматтығын нығайтуда біріктіруші іргетасы болған мемлекет пен ғалымдардың қоғамдық-саяси ойларының негіздері іздестіріліп қарастырылады.

Зерттеу дереккөздері мен зерттеудің дәлелді базасы ретінде Қазақстан Республикасының заңнамасы, 1990-шы жылдардағы адамдардың елден эмиграциясының динамикасын көрсететін статистикалық материалдар, еліміздің тұрғындарын біріктіру және этнодемографиялық, этносаяси процестерді тұрақтандыру үшін мемлекет басшылығының қабылданған нақты шаралары болды. Қорытындылай келе, қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының азаматтарын шоғырландыруға Қазақстан этностары тарихының қайғылы беттері, тарихи жады негіз болды деген қорытынды жасалынады.

Түйінді сөздер: қуғын-сүргінге ұшыраған халықтар, этностар, тарихи жады, өзін-өзі тану дағдарысы, бірегейлікті іздеу, халықты шоғырландыру.

**РОЛЬ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ ЭТНОСОВ РЕСПУБЛИКИ
В УКРЕПЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ И НЕЗАВИСИМОСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Абуов Н.А.¹, Бекмурзина А.Н.^{2*}, Аубакирова Г.Р.²

¹ *Филиал ИИЭ имени Ш. Уәлиханова в г. Петропавловске*

^{2*} *Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева*

Петропавловск, Республика Казахстан

**E-mail: assel-2009@list.ru*

Аннотация

Статья посвящена анализу истории репрессированных народов, ставшей основой для консолидации казахстанского общества, роли и значения исторической памяти населения республики в поступательном развитии государства. В исследовании анализируются причины выезда представителей разных этносов в период становления независимости Республики Казахстан. В работе рассматривается поиск государства и ученых тех общественно-политических основ, которые послужили объединяющим фундаментом в строительстве новой национальной политики и укреплении гражданственности населения республики. В качестве источников для исследования и доказательной базы исследования послужили законодательство Республики Казахстан, статистические материалы отражающие динамику эмиграции людей из страны в 1990-е годы, конкретные меры предпринятые руководством государства для сплочения жителей нашей и стабилизации этнодемографических и этнополитических процессов. В заключении делается вывод, что

трагические страницы истории этносов Казахстана, историческая память стала основой в консолидации граждан Республики Казахстан на современном этапе.

Ключевые слова: репрессированные народы, этносы, историческая память, кризис самоидентификации, поиск идентичности, консолидация народа.

THE ROLE OF THE HISTORICAL MEMORY OF ETHNIC GROUPS OF THE REPUBLIC IN STRENGTHENING THE NATIONAL POLICY AND INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abuov N.A.^{1*}, Bekmurzina A.N.², Aubakirova G.R.²

¹*Branch of Sh. Ualikhanov IHE in Petropavlovsk*

²*M. Kozybayev North Kazakhstan University*

**E-mail: assel-2009@list.ru*

Abstract

The article analyzes the history of repressed peoples, which became the basis for the consolidation of Kazakhstan's society, the role and significance of the historical memory of the republic's population in the progressive development of the state. The study analyzes the reasons for the departure of representatives of different ethnic groups during the period of independence of the Republic of Kazakhstan. The paper considers the search of the state and scientists for those social and political basis that served as a unifying foundation in the construction of a new national policy and strengthening the citizenship of the population of the republic. The sources for the study and the evidence base of the study were the legislation of the Republic of Kazakhstan, statistical materials reflecting the dynamics of emigration of people from the country in the 1990s, specific measures taken by the state leadership to unite the inhabitants of our country and stabilize ethno-demographic and ethno-political processes. It is concluded that the tragic pages of the history of ethnic groups of Kazakhstan, historical memory has become the basis for consolidating the citizens of the Republic of Kazakhstan at the present stage.

Key words: repressed peoples, ethnic groups, historical memory, crisis of self-identification, search for identity, consolidation of the people.

Кіріспе

Бүгінді білу, болашақты болжау - өткенді білмей, өткен тарихтан сабақ алмай мүмкін емес. Ал тарихи тұрғыдан XX ғасыр бізге жеткілікті сабақ береді. Өткен ғасырдың Отан тарихындағы қайғылы сабақтарының бірі - халықтың жекелеген санаттарына да, КСРО-ның бүкіл халықтарына қатысты жүзеге асырылған мемлекеттің депортациялық, репрессиялық саясаты деп атауға болады. Бұл тақырыпты зерттеудің зектілігі мен сұранысы - тарихи прогрестің шындығымен, республикадағы ұлтаралық келісімді нығайту және өткен тарихтан сабақ алу қажеттілігімен анықталады. Өткеннің қателіктерінен сабақ алу, оларды түсіну үшін осы қателіктердің мәнін білу керек. Еліміздің дамуындағы басым бағыттардың бірі ол - Көпэтносты Қазақстан үшін ұлтаралық, конфессияаралық бейбітшілікті сақтау, қазіргі геосаяси жағдайда қазақстандық қоғамның барлық мүшелерінің азаматтығы мен мемлекеттік бірегейлігін нығайту. Отан тарихы үшін тарихи жадыны, көпэтносты Қазақстанның тарихи өткенін зерделеу маңызды бағыт болып табылады.

1990 жылдардың басында қалыптасқан жағдайды сипаттай отырып, Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Қазақстанның бір ерекшелігі - бұл жергілікті халық ең үлкен топты білдірсе де, көпшілік болып табылмайтын жалғыз республика. ... қайта құру басталған кезде, қазақтардың ұлттық мәдениетін, дәстүрлерін, тарихын жаңғырту туралы мәселені көтеруге мүмкіндік бергенде, біз тағы бір нәрсені жақсы білдік -

республика аумағында тұратын барлық басқа халықтардың құқықтары мен қадір-қасиеттері қысымға ұшырамай, кемсітілмеді» - деп жазған еді [1, с.225].

Басқа посткеңестік республикалардағыдай Қазақстанда да 1990 жылдары жаңа мемлекеттіліктің қалыптасу процесі басталып, кеңестік саяси жүйе шеңберінде ұмытылған қазақ халқының тарихын, тілі мен мәдениетін жаңғырту кезеңі басталды. Қазақстан Республикасының байырғы халқы үшін тәуелсіздік алуы қазақтардың ғасырлық арманының орындалуы болды, ал қалған халықтар үшін аландаушылық пен тұрақсыздық, үміт сезімін тудыратын уақытқа айналды. XVIII-XX ғасырларда Қазақстан халқының құрамын толықтырған басқа этностар, КСРО өмір сүрген кезеңдегі көптеген депортацияланған халықтар - олардың отаны қай жерде, республикада оларды қандай болашақ күтіп тұр деген аландаушылық сұрақтарға тап болды. КСРО ыдырағаннан кейінгі ең ауыры ол - әлеуметтік-экономикалық дағдарысты еңсеру және жаңа нарықтық экономиканың қалыптасуы жағдайында көптеген этнос өкілдерінің азаматтықты таңдауға тап болып, өздерінің этникалық бірегейлігі туралы ой қозғап, таңдау жасауға мәжбүр болуы.

Зерттеу әдістері мен материалдары

Мақалада Республиканың нормативтік-құқықтық құжаттары, жергілікті партиялық және кеңестік билік органдарының іс жүргізу құжаттары, статистикалық материалдар, естеліктер мен мемуарлық сипаттағы **дереккөздер** пайдаланылды.

Жұмыстың **зерттеу объектісі мен пәнін** дәйекті түрде ашу мақсатында ҚазКСР-ҒА жер аударылған халықтарының тарихи жадысын зерттеу әдіснамасының негізінде тарихи қағидаттары мен ғылыми объективтілік жатыр.

Зерттеуде ғылыми танымның келесі **әдістері қолданылды**: талдау және синтез, компаративті, агрегативті, проблемалық-хронологиялық, статистикалық. Тақырып бойынша жинақталған материалды жан-жақты талдау үшін тарихи жадыны зерттеу жұмысында нарративті әдіс қолданылды. Дереккөздерді талдау кезінде бұрыннан белгілі фактілер мен құбылыстарды растау немесе жоққа шығару үшін, сонымен қатар Қазақстанның солтүстігінде қалыптасқан тарихи ерекшеліктер мен нақты мүмкіндіктер тұрғысынан процестерді бағалау мақсатында салыстырмалы немесе компаративті әдісі қолданылды. Жоғарыда аталған әдістер жиынтығын қолдану тақырып бойынша көптеген дереккөздер мен тарихнамалық материалдарды талдауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері

1990 жылдары Қазақстанда өмір сүрген көптеген халықтар өзін-өзі анықтау, өзін-өзі сәйкестендіру үрдісіне процесіне кірді, өйткені бұрынғы кеңестік бірегейлік бұдан былай болған жоқ еді. Өзін-өзі сәйкестендіру мәселелері, тарихи отанды іздеу этникалық топтар арасында көші-кон үрдістерін бастады. «Этникалық топтар өмір сүрудің объективті жағдайларын, қазіргі және болашақ ұрпаққа материалдық және рухани өсудің ең қолайлы болашағын іздеу үшін өздерінің ұлттық орталықтарына қарай жылжи бастады. Немістер - Германияға, орыстар - Ресейге, гректер - Грецияға, еврейлер – Израильге, қазақтар – Қазақстанға тарихи Отандарында өз мүддерелін тауып, өздерін ата-бабаларының жерінде жүзеге асыру және ұрпақтарына өз Отанымен сәйкестендіру мүмкіндігін жасау үшін асығады. Зерттеуші К. Марданов Қазақстанда тұратын этностар арасында болып жатқан этникалық өзіндік сана мен сәйкестендіру процестерінің проблемаларын ұғына отырып, нарықтық қатынастарға көшу және бүкіл қоғамда орын алған дағдарыс жағдайында демографиялық және көші-кон үрдістері болып жатқан өзгерістерге бейімделу, этникалық бірегейліктің өмір сүруі мен өзін-өзі сақтау қажеттілігі аясында болғанын атап өтті» [2, с.4].

Бұл үрдістің нәтижесі сыртқы көші-қон болған, негізінен славян және еуропа халықтары үшін еді. Осы кезеңде Қазақстанның барлық облыстары үшін тән нәрсе ол халықтың табиғи өсу қарқынының төмендеуі болды.

1993 жылға дейін Қазақстан халқы баяу болса да, жыл сайын өсіп отырды. 1993 жылдан бастап республика халқының саны жыл сайын азайып келеді. 2002 жылдың басында Қазақстан халқының саны (1993 жылдың басымен салыстырғанда) 12,7%-ға азайды. Қазақстаннан кететіндер үшін кірудің негізгі елдері Ресей мен Германия болды. Біріншісі 1 млн. 688 мың адамды немесе 1992-2000 жылдары Қазақстаннан жақын шетелге эмигранттардың жалпы санының 88,7%–і сіңірді; екіншісі - 636 мың адам немесе бұрынғы КСРО-дан тыс жерлерге қазақстандықтардың барлық кетуінің 92,7% құрады [3].

Осылайша, Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында этносаясат саласындағы мәселелердің белгілі бір тізбесі пайда болды: атап айтқанда, қазақ және орыс тілдерін қолдану, елден әртүрлі ұлт өкілдерінің кетуі. Сонымен қатар, республика басшылығы елдегі тұрақты қоғамдық-саяси жағдайды сақтап қалды. Ел Президенті экономиканың шиеленіскен дағдарысы мен мемлекеттің саяси жүйесін реформалау жағдайында Республика халықтарының бірлігін қалыптастыруға мәжбүр болды.

1991-1997 жылдар аралығында жаңа саяси жүйені салу жағдайында Қазақстан Республикасындағы этносаралық және конфессияаралық қатынастарды заңнамалық-нормативтік реттеудің негіздері қалыптасты. Жүргізіліп жатқан өзгерістер мемлекеттің қоғамдық-саяси өмірін демократияландыру үрдісінің жалпы қоршаған ортаға енгізілгенін ескеру қажет.

Сонымен қатар жаңа саяси үлгі әр түрлі ішкі және сыртқы факторларға байланысты сол кезеңде жеткілікті тұрақты және тиімді бола алмады. Осыған байланысты тұңғыш президент Н. Назарбаев пен ел басшылығы Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы күнінен бастап барлық этностардың толеранттылығы, теңдігі мен достығы, ел ішіндегі тұрақтылық құндылықтарын дамытып келе жатқанын үнемі атап өтті. Жаппай саяси қуғын-сүргіннен, халықтарды депортациялаудан аман қалған қазіргі Қазақстан КСРО кезеңінде болған тоталитарлық жүйе кезеңінде республика бастан кешкен қайғылы оқиғалардан маңызды сабақ алуға тырысады. Тарихи жады, тарихи әділдікті қалпына келтіру еліміздің барлық азаматтарын біріктірген Қазақстан үшін этикалық шараға айналды.

Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстанда тарихи жадыны сақтау және тоталитаризм құрбандарын оңалту бойынша үлкен жұмыс жүргізілуде. Тәуелсіздік таңында Егемен Қазақстанда қабылданған алғашқы заңдардың бірі «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын оңалту туралы» 1993 жылғы 14 сәуірдегі ҚР Заңы болды [4].

Бұл заң бұрынғы КСР Одағының аумағында саяси қуғын-сүргінге тікелей ұшыраған және қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылатын барлық адамдарды қоспағанда қолданылады. Қуғын-сүргін республика халқының басым көпшілігіне әсер еткенін атап өткен жөн, сондықтан бұл заңның қабылдануы мақұлдау мен қолдауға ие болды.

Осы Заңда саяси себептер бойынша мемлекеттік органдар немесе олардың атынан өкілдік еткен лауазымды адамдар психиатриялық мекемелерде қамауға алуды және мәжбүрлеп емдеуді, елден қуып шығаруды және азаматтығынан айыруды, тұрғылықты жерлерінен немесе мекендейтін аудандарынан (жер аударуды немесе шығаруды), жолдаманы алып тастауды қоса алғанда, өмірінен немесе бас бостандығынан айыру түрінде жүзеге асырған мәжбүрлеу шаралары саяси қуғын-сүргін деп танылады. Арнайы

қоныстануға, бас бостандығын шектей отырып мәжбүрлі еңбекке тартуға (оның ішінде «еңбек армиялары», «НКВД жұмыс колонналары» деп аталатындарда), сондай-ақ қылмыс жасады деп жалған айыптаумен не саяси наным-сенімдер, таптық, әлеуметтік, ұлттық, діни немесе сот, соттан тыс не әкімшілік тәртіппен өзге де тиесілілік белгілері бойынша әлеуметтік қауіпті адамдар ретінде қудалаумен біріктірілген құқықтар мен бостандықтарды өзге де жеңіліске ұшырату, айыру немесе шектеу [4].

Занда оналту деп адамды сот немесе заңда белгіленген өзге тәртіппен саяси қуғын-сүргіннің құрбаны немесе саяси қуғын-сүргіннің құрбаны деп тану, оның бұзылған құқықтарын қалпына келтіру, келтірілген моральдық немесе материалдық залалды өтеу түсініледі делінген.

Заңның негізінде «саяси себептер» бойынша елден қуылған, тұрғылықты жерлерінен немесе мекендейтін аудандарынан шығарылған (жер аударылған немесе шығарылған), арнайы қонысқа жіберілген, бас бостандығын шектей отырып мәжбүрлі еңбекке тартылған, сондай-ақ әкімшілік тәртіппен өзге де жеңілістерге, құқықтары мен бостандықтарын айыруға немесе шектеуге ұшыраған барлық адамдар ақталды деп жарияланады, әкімшілік тәртіпте немесе соттан тыс органдардың шешімдері бойынша психиатриялық мекемелерге мәжбүрлеп емдеуге орналастырылған.

Осылайша, қуғын - сүргінге ұшырағандарға қатысты заң адамдардың екі санатын анықтайды: саяси қуғын-сүргіннің құрбандары және саяси қуғын-сүргіннен зардап шеккендер. Қамауға алу, бас бостандығынан айыру, психиатриялық мекемелерге орналастыру, арнайы қонысқа жіберу түрінде негізсіз қуғын-сүргінге ұшыраған, сондай-ақ бостандығы шектеулі жағдайларда мәжбүрлі еңбекке тартылған адамдар саяси қуғын-сүргіннің құрбаны деп танылады. Саяси қуғын-сүргіннен зардап шеккен құрбандар КСР Одағының жоғары мемлекеттік билік органдарының актілері негізінде Қазақстанға және Қазақстаннан күштеп құқыққа қарсы қоныс аударуға ұшыраған адамдар деп танылады.

Жаппай және саяси қуғын-сүргін құрбандарын оналту үрдісіндегі қоғамдық резонанс мемлекет тарапынан XX ғасырдағы Қазақстанның қайғылы тәжірибесін қоғамның игеру қажеттілігін түсінуге әкелді. Нәтижесінде ел басшылығы сталиндік қуғын-сүргін құрбандарына арналған арнайы еске алу күнін атап өту қажеттілігі туралы шешім қабылдады. Бұл тақырып 1996 жылы Ассамблеяның үшінші сессиясында талқыланды, ол «Қоғамдық келісім – Қазақстанның демократиялық дамуының негізі» деген атпен өтті. 1996 жылғы сәуірде өткен Ассамблеяның үшінші сессиясының қорытындыларының бірі Н.Ә. Назарбаевтың қоғамды демократияландыру және жаңа азаматтық бірегейлікті қалыптастыру туралы айтқан ұсыныстарын қолдау болды. Осы кезеңнен бастап мемлекеттік этносаясат Қазақстан ұлтын азаматтық қоғам қағидаттарына негізделген азаматтардың саяси бірлестігі ретінде қалыптастыруға бағытталды.

Мұндай үлгінің негізі Қазақстан азаматтарының жалпы тарихы болуы тиіс, ол Республиканың кейінгі даму кезеңінде интеграциялық рөл атқарады. Осыған байланысты 1997 жылғы ҚХА төртінші сессиясының негізгі тақырыбы «Тарихи жады, ұлттық келісім және демократиялық реформалар – Қазақстан халқының азаматтық таңдауы» болды. 1997 жылы ҚР Президентінің 1997 жылғы 5 сәуірдегі № 3443 Жарлығы қабылданды, оған сәйкес жыл сайын 31 мамырда Қазақстанда саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні атап өтіледі [5].

Сталиндік жүйе дәуірінде жазықсыз қаза тапқандарды еске алу күні (аштық пен жаппай қуғын-сүргін, жазықсыз адамдарды қудалау және күштеп депортациялау) қазақстандық қоғамда жұмылдырушы, шоғырландырушы факторға айналды және

кейінгі кезеңде республикадағы ішкі саясатқа жауапты мемлекеттік органдар тиімді пайдаланды. Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні қазақстандықтардың ортақ тарихи жадын қалыптастыруда ерекше рөл атқарды, ұлтаралық байланыстарды нығайтты, ұлттық-мәдени орталықтар мен мемлекеттік органдар үшін жаңа диалог алаңы мен қызмет саласын құрды.

Қазақстандағы жаппай және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алуға қамқорлықтың символы барлық қалалар мен облыс орталықтарында осы оқиғаларға арналған жыл сайын митингілер мен іс-шаралар өткізілетін ескерткіштерді орнату болды. «Қазақстан 1997 жылдан бастап саяси қуғын-сүргін құрбандары күнін атап өтуде және бұл факт біздің тарихымызға ұқыпты қараудың жарқын мысалы болып табылады. Қуғын - сүргінге ұшыраған халықтың трагедиясы - қос қайғы, өйткені ұлт үшін Отанын жоғалтудан артық бақытсыздық жоқ. Мен 4-5 жаста едім, бізді адамгершілікке жатпайтын жағдайда, мал тасымалдауға арналған вагондармен Ақтөбе облысына жеткізді. Вайнахтардың ондаған отбасы Қобда ауданының Ортақ ауылында қоныстанды. Алғашқы айларда туыстарының жартысы аштықтан, суықтан және туған жерінен зерігуден қайтыс болды. Қалғандары жергілікті халықтың жанашырлығы мен көмегінің арқасында ғана аман қалды. Бүгінде мұнда вайнахтардың жаңа буыны тәрбиеленді. Дала әртүрлі ұлттарды дүниеге әкелді және олар қазір әлемнің түкпір - түкпірінде болсын, бірақ қазақ халқына алғыс қашықтық пен ұрпақ арқылы берілетін болады, - деп атап өтті «Вайнах» шешен-ингуш этномәдени бірлестігінің төрағасы Увайс Жанаев» [6].

Ескерткіштер ашылғаннан кейін пікірлер келесі сипатта болады:

Dina 23 күн бұрын

Бұл қорқынышты уақытты ұмытпағаныңыз жақсы және әркім сол кезде не болғанын білуі керек.

Аноним» Dina 23 күн бұрын

Сізге осындай орындар көбірек қажет және бәрі сол уақыт туралы білсін

АзаматАлибаев 23 күн бұрын

Өкінішке орай, бұл біздің тарихымыз. Біздің міндетіміз - халықтың ең жақсы ұлдары мен қыздары зардап шеккен қорқынышты оқиғаларды есте сақтау және келесі ұрпаққа беру.

АрманГастанбек 23 күн бұрын

Мәңгі ұмытылмайды.

МағжанБахытов 23 күн бұрын

Мұндай қорқынышты күндер ешқашан келмейді деп үміттенемін!

даулетПірімқұл 23 күн бұрын

Репрессия кезінде көптеген адамдар зардап шекті, біз әрқашан есте сақтаймыз және құрметтейміз!!!

даулетПірімқұл 23 күн бұрын

Тарихтағы адамдардың қанымен жазылған бұл күндердің біреуі, біздің үлкен аталарымыз ешқашан ұмытпауы керек!!!! [6].

Мұндай ескерткіштердің ашылуын республика халқы ғана құптайды, өйткені халықтарихтың осы қайғылы беттерін көрнекі түрде түсінуге және келесі ұрпаққа жеткізуге көмектесетін рәміздері болуы керек.

Айта кету керек, бұл ескерткіштерді орнатуды қаржыландыру тек мемлекеттік қаражат есебінен ғана емес, республика азаматтарының қайырымдылықтары есебінен де жүзеге асырылады. Мәселен, 2012 жылғы 31 мамырда Петропавл қаласында еске алу қабырғасы ашылды. Ескерткішті плиталарда 6800 адамның есімдері мәңгі қалады.

Ескерткіштің құрылысына 8 млн. теңге (53,7 мың доллар) жиналды. Ескерткіш бір айдан аз уақыт ішінде тұрғызылды. Ескерткіштің ұзындығы - 56 метр [7].

Айта кету керек, ғалымдар мемлекеттің өзекті мәселелерін шешу үшін ғылыми-сараптамалық базаны қалыптастыру үрдісіне белсенді қатысты, атап айтқанда 1980 жылдардың аяғынан бастап саяси қуғын-сүргін құрбандарын оңалтумен айналысқандар. Күштеп ұжымдастыру, жаппай саяси қуғын-сүргін, халықтарды Қазақстанға депортациялау мәселелерін әзірлеумен айналысқан осындай тарихшылардың бірі академик М.Қ. Қозыбаев болды. 1991-1992 жылдары ол 30-шы жылдардағы аштық пен жаппай саяси қуғын-сүргін жағдайларын зерттейтін арнайы Парламенттік комиссияны басқарды. 1993 жылдан бастап М.Қ. Қозыбаев ҚР Президенті жанындағы мемлекеттік саясат жөніндегі Ұлттық Кеңестің, ҚР Президенті жанындағы Адам құқықтары жөніндегі мемлекеттік комиссияның мүшесі болды. Өмірінің соңғы жылдарында М.Қ. Қозыбаев «Әділет» тарихи-ағарту қоғамының тұрақты төрағасы болды. Бұл қоғам қызметінің нәтижесі Қазақстанның барлық облыстарында «Естелік кітаптарының» жариялануы болды, бұл осы күрделі, бірақ қажетті жұмысқа мемлекеттік көзқарасты көрсетеді [8].

Айта кету керек, 1990 жылдардың басында тарих ғылымының өкілдері қазақ зиялылары мен саяси қайраткерлерінің тарихи жадын қалпына келтіру және оңалтуымен белсенді айналысты. Республика ғалымдарының 1990 жылдардағы тақырыпқа деген белсенді қызығушылығы осы мәселенің жекелеген аспектілеріне арналған көптеген ғылыми жарияланымдардың пайда болуына әкелді. 1995 жылы ҚХА құрылуымен зерттеу жұмысы барлық депортацияланған халықтардың тарихына әсер етті. Бұл процестің белгілі бір нәтижесі «Қазақстанға жер аударылған халықтар: уақыт пен тағдыр» кітабының жарық көруі болды [9]. Бұл ғылыми очерк XX ғасырдың 30-40 жылдарындағы тоталитаризм, қуғын-сүргін және халықтарды депортациялау қылмыстары мәселелері бойынша отандық тарихнамадағы негізгі еңбектердің біріне айналды. Белгілі тарихшылар, саясаттанушылар, қоғам қайраткерлері, әдебиетшілер деректі негізде халықтарды депортациялаудың көптеген аспектілерін, олардың көпшілігі үшін жаңа Отанға айналған республикадағы өмірін көрсетті.

Бұл жұмыстың ауқымы артып, мұрағаттар, кітапханалар, мұражайлар, білім және ғылым жүйесінің мекемелері сияқты ұйымдардың қызметінде көрініс тапты. 1990 жылдардың аяғынан бастап Қазақстанда мұрағаттық құжаттарды шығару және жариялау бойынша үлкен жұмыс жүргізілді, депортацияланған халықтар мен саяси қуғын-сүргін құрбандарының тарихы бойынша ғалымдар мен ғылыми іс-шаралар жүргізілді. Бұл жұмыстың түпкі мақсаты Қазақстан тарихының жалпы қайғылы беттері туралы республиканың білім алушылары мен тұрғындарына тарихи материалды дәріптеу болды. Өз кезегінде, бұл зерттеулерді кеңінен насихаттау билікке деген сенімнің артуына, әртүрлі этностар өкілдерінің жақындасуы мен өзара түсіністігіне ықпал етті.

Бұл жұмыстың жалғасы XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында Қазақстанда жекелеген халықтарды депортациялау тарихына арналған құжаттар жинағында жарық көрді, бұл осы халықтар өкілдерінің өз тарихын жариялауда белсенділігін, Қазақстан тарихындағы өз орнын анықтауға ұмтылысын көрсетеді [10, 11, 12, 13]. КСРО ыдыраған кезде күштеп қоныс аудару саясатының салдары республикада бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтауда күрделі мәселеге айналуы мүмкін. Жаңа Тәуелсіз Мемлекет-Қазақстан Республикасы бүкіл қазақстандық қоғамды, елде тұратын барлық этностарды шоғырландыру жөнінде орасан зор жұмыс жүргізуге мәжбүр болды.

Қазақстанда 2020 жылы 24 қарашада № 456 «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық оңалту жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы шықты. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев XX ғасырдың 20-50 жылдарындағы саяси қуғын-сүргін құрбандарына қатысты тарихи әділеттілікті қалпына келтіру жөніндегі жұмысты қайта бастау міндетін қойды. Нәтижесінде, 2020 жылдың желтоқсанында Солтүстік Қазақстан облысында аймақтық комиссия құрылып, ол үш жыл ішінде үлкен ғылыми-зерттеу, ізденіс, баспа жұмыстары жүргізіп, әртүрлі санаттар бойынша ақталатындардың тізімін жасады. Бұл үлкен жұмыстың ғылыми нәтижесі - құжаттар жинағы, ҚР және РФ ғылыми журналдарында мақалалар жариялануы болды. Осылайша, 2022 және 2023 жылдар ішінде жаппай және саяси қуғын-сүргін құрбандарын оңалту жөніндегі өңірлік комиссия 4 томдық мұрағаттық құжаттары мен естеліктері шығарылды. Томды құрастырушылар: С.З. Маликова, А.Г. Ибраева, З.К. Картова, Н.А. Абуов, Н.А. Рамазанова, Г.С. Ильясова, Р.С. Рымбаева. Бұл кітаптар 2023 және 2024 жылдары С. Мұқанов атындағы Солтүстік Қазақстан облыстық әмбебап ғылыми кітапханасына табысталды. Кітапханада оқырман қауым, мүдделі тұлғалар комиссия мүшелерімен Солтүстік Қазақстан облысының мұрағаттарында жұмыс жасау барысында анықталған құжаттармен және материалдармен таныса алады.

Қорытынды

1990 жылдардың басында ТМД елдерінің көпшілігінде жаңа мемлекеттілікті қалыптастыру барысында ұлттық тілді, мәдениетті, тарихты жандандыру процестері болды. Айтылған кезеңде Қазақстанда да осындай процестер орын алды, бірақ та Қазақстан Республикасы анағұрлым күрделі жағдайға тап болды, өйткені дәл осы жерде кеңес халқының қалыптасуының нәтижесінде зардаптары да зор болды. Қазақтар өз жерінде атаулы халық бола отырып, саны жағынан елдің басым халқы болып табылмады, бұл республиканың барлық этностарына қатысты ішкі саясат жүргізу қажеттілігін туғызды. Нәтижесінде Қазақстан басшылығы проблемалардың барлық спектрін және ел халқы құрамының көпұлттылықты ескере отырып, эволюциялық жолмен ұлттық құрылыстың өзіндік стратегиясын қалыптастыра алды. Республиканың ғалымдары, мемлекет және қоғам қайраткерлері Қазақстан этностарының ортақ тарихы, ортақ тарихи жады іргетас болып табылатынын дәлелдеді.

Осылайша, КСРО-ның ұлттық саясатынан қажетті сабақтар алынды, көпұлтты Қазақстанда ұлттық саясатты қалыптастыру мен жүргізуде маңызды тәжірибе жинақталды. Қазіргі кезеңде Қазақстандағы этносаяси, этнодемографиялық процестердің тарихын зерделеуге жаңа серпін Президент Қ-Ж.К. Тоқаевтың 2020 жылғы 24 қарашадағы № 456 «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық оңалту жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы» Жарлығын іске асыру жөніндегі мемлекеттік комиссияның қызметін атап өткен жөн. Мемлекеттік және өңірлік комиссиялардың қызметі, мұрағат қорларын құпиясыздандыру, қуғын-сүргінге ұшырағандардың ұрпақтарын еске алу, әдіснамалық тәсілдерді жаңарту, отандық және шетелдік тарихнаманы талдау Қазақстан этностарының тарихын зерделеудің жаңа аспектілерін ашуға мүмкіндік береді.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала IF3 BR20280975 «Қазақ мемлекеттілігінің тарихи дәстүрлері және ұлттық бірегейлікті сақтау мәселелері» бағдарламаларын іске асыру шеңберінде жарияланған.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н. Без правых и левых. - М.: Молодая гвардия, 1991. - 256 с.
2. Марданов К. Самоопределение нации. - Алматы: Ғылым, 1997. - 255 с.
3. Официальный сайт Агентство Республики Казахстан по статистике. stat.gov.kz/faces/oracle/webcenter/portal
4. Закон РК от 14 апреля 1993 года «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» (с изменениями и дополнениями от 19.01.2001 г. // Электронная база законодательства «Параграф», 2011)
5. Указ Президента РК от 5 апреля 1997 года № 3443, День памяти жертв политических репрессий. <https://online.zakon.kz/>
6. Памятник жертвам голода и политических репрессий открыли в Актобе. <https://www.zakon.kz/4921041-pamyatnik-zhertvam-goloda-i.html>.
7. В Петропавловске открыт памятник жертвам https://tengrinews.kz/kazakhstan_news-petropavlovsk-otkryili-pamyatniki-jertvam
8. Багалов Э. Тоталитаризм живой и мертвый // Свободная мысль. - 1994 - № 4. - С. 110-119
9. Депортированные в Казахстан народы. - Алматы: Арыс-Казахстан, 1998. - 428 с.
10. От депортации к интеграции: документы и материалы, посвященные 60-летию депортации чеченцев и ингушей в Казахстан: Международный фонд гуманитарной помощи «Нур» / Составители: Е.М. Грибанова, А.А. Гунашев, А.С. Зулкашева, Л.Н. Сапонова. - А.: Дәуір, 2004. - 256 с.
11. Белая книга о депортации корейского населения России в 30-40-х годах. Авторы-сост. Ли У Хе и Ким Ен Ун. - М.: Интерпракс, 1992. - 207 с.
12. Белая книга (Из истории выселения чеченцев-ингушей 1944-1957 гг.). - Грозный - Алма-Ата, 1991. - 235 с.
13. Из истории поляков в Казахстане (1936-1956 гг.). Сборник документов: Архив Президента Республики Казахстан // Отв. редактор Л.Д. Дегитаева. - Алматы: «Издательский дом «Қазақстан», 2000. - 344 с.

References:

1. Nazarbaev N. Bez pravyih i levyyih. - M.: Molodaya gvardiya, 1991. - 256 s.
2. Mardanov K. Samoopredelenie natsii. - Almaty: Fyilyim, 1997. - 255 s.
3. Ofitsialnyiy sayt Agentstvo Respubliki Kazahstan po statistike. stat.gov.kz/faces/oracle/webcenter/portal
4. Zakon RK ot 14 aprelya 1993 goda «O reabilitatsii jertv massovyih politicheskikh repressiy» (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 19.01.2001 g. // Elektronnyaya baza zakonodatelstva «Paragraf», 2011)
5. Ukaz Prezidenta RK ot 5 aprelya 1997 goda № 3443, Den pamyati jertv politicheskikh repressiy. <https://online.zakon.kz/>
6. Pamyatnik jertvam goloda i politicheskikh repressiy otkryili v Aktobe. <https://www.zakon.kz/4921041-pamyatnik-zhertvam-goloda-i.html>.
7. V Petropavlovsk-otkryit pamyatnik jertvam https://tengrinews.kz/kazakhstan_news-petropavlovsk-otkryili-pamyatniki-jertvam
8. Batalov E. Totalitarizm jivoy i mertvyiy // Svobodnaya myisl. - 1994 - № 4. - S. 110-119
9. Deportirovannyye v Kazahstan narodyi. - Almaty: Aryis -Kazakhstan, 1998. - 428 s.
10. Ot deportatsii k integratsii: dokumenty i materialyi, posvyaschennyye 60-letiyu deportatsii chechentsev i ingushey v Kazahstan: Mejdunarodnyiy fond humanitarnoy pomoschi «Nur» / Sostaviteli: E.M. Griбанова, A.A. Gunashev, A.S. Zulkasheva, L.N. Saponova. - A.: Dәuir, 2004. - 256 s.
11. Belaya kniga o deportatsii koreyskogo naseleniya Rossii v 30-40-h godah. Avtoryi-sost. Li U He i Kim En Un. - M.: Interpraks, 1992. - 207 s.
12. Belaya kniga (Iz istorii vyiseleniya chechentsev-ingushey 1944-1957 gg.). - Groznyiy - Alma-Ata, 1991. - 235 s.
13. Iz istorii polyakov v Kazahstane (1936-1956 gg.). Sbornik dokumentov: Arhiv Prezidenta Respubliki Kazahstan // Otv. redaktor L.D. Degitaeva. - Almaty: «Izdatelskiy dom «Қазақстан», 2000. - 344 s.